

بخش قرآن معاونت تحقیقات مرکز
تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی

گزارشی از پروژه مشكاة الأنوار نخستین دانشنامه جامع علوم قرآنی

علوم قرآن مقدم بر تفسیر قرآن است. مفسر و قرآن پژوه ابتدا در علوم قرآن تحقیق و تبیین مبانی می کند، آنگاه به تفسیر قرآن می پردازد. اما با وجود آنکه آهنگ تولید نرم افزارهای قرآنی سرعت گرفته ولی متأسفانه هنوز نرم افزاری در علوم قرآن ارائه نگردیده است و دیدگان نگران قرآن پژوهان مترصد تولد این مولود مبارک است. از این رو مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی در صدد برآمد تا این خلأ را در نرم افزارهای اسلامی پر نماید و گامی دیگر در خدمت به معارف قرآن بردارد. و در این راستا پروژه مشكاة الأنوار را طراحی و اجراء نمود.

«مشكاة الأنوار» سرآغاز پژوهش نوین علوم قرآن در عرصه نرم افزار و رایانه است. در این پروژه تحقیقاتی، روش نوینی اتخاذ شده است که جامع روش سنتی در حوزه های علمیه و متدهای علمی دانشگاهی است که امید است سال آینده به بازار عرضه گردد.

مشكاة الأنوار

۶۷	۱۲۲	قراءت	۸
۳۰	۵۲۵	تجوید	۹
۴۱	۴۹	محکم و متشابه	۱۰
۴۵	۹۰	نسخ	۱۱
۳۷	۱۰۴	دلالت الفاظ	۱۲
۶۰		مانند ناپذیری	۱۳
۲۵		تحریف ناپذیری	۱۴
۶۱	۱۵۲ (فقط تفسیر)	تفسیر و تاویل	۱۵
۱۹	۵۲	ترجمه	۱۶
۳	۳۴	طبقات مفسران	۱۷

ویژگی و هدف

یکی از ویژگی‌های بدیع مشکاة الأنوار گستردگی و جامعیت فوق‌العاده در جمع‌آوری منابع آن است. در گزینش منابع سعی بلیغ نموده‌ایم تا جایی که امکان دارد همه سلايق را رعایت کنیم. به همین جهت، کتاب‌های علوم قرآنی قدیم و جدید، شیعه و سنی، عربی و فارسی و حوزوی و دانشگاهی در کتابخانه مشکاة الأنوار وجود دارد و این مطلب موجب گردیده تا مشکاة الأنوار مخاطبان فراوانی داشته باشد.

ویژگی دیگر مشکاة الأنوار آن است که مواد خام پژوهش‌های علوم قرآنی را به نحو احسن فراهم آورده و بیش از نیمی از زحمات پژوهندگان قرآن را هموار ساخته است، بدین معنا که اگر قرآن پژوهی بخواهد در زمینه علوم قرآنی به طور عموم، و در منابع علوم قرآنی مشکاة الأنوار به طور خاص پژوهشی انجام دهد یا پایان‌نامه علمی و مقاله‌ای بنویسد، با وجود مشکاة الأنوار نیازی به جمع‌آوری منابع و اطلاعات یا مواد خام پژوهشی ندارد.

نکته دیگر اینکه در مشکاة الأنوار آراء و اندیشه‌های متفکران علوم قرآنی از گذشته تا کنون در کنار هم آمده تا قرآن پژوهان با آگاهی کامل به مباحث علوم قرآن دست یابند.

در حقیقت، این یک روش بسیار سودمند است که موجب گردیده مشکاة الأنوار جنبه پژوهش مقارنه‌ای بین منابع با گرایش‌های گوناگون برقرار نماید.

بر قرآن پژوهان پوشیده نیست که بررسی آراء و نظرات دانشمندان از منابع متعدد به شیوه موضوعی، در برخی موارد محال و در پاره‌ای مواقع دشوار است و مشکاة الأنوار سعی نموده است این محال و دشوار را ممکن و سهل نماید. اهمیت این ویژگی، زمانی روشن‌تر می‌شود که بدانیم سنگ زیربنای پژوهش در هر دانش، به ویژه علوم نقلی، دستیابی به اندیشه‌های اندیشمندان گذشته و دسترسی به منابع دست اول است و مشکاة الأنوار تلاش نموده است تا جایی که امکان دارد این راه دشوار و دراز را آسان و کوتاه سازد.

ساختار مباحث

در مشکاة الأنوار سعی کردیم مباحث علوم قرآن را در منابع اصلی بررسی کنیم و با معیار خاص، مهم‌ترین و رایج‌ترین آنها را گزینش کنیم. در نتیجه، هفده نوع که قدر متیقن مباحث علوم قرآنی است، انتخاب گردید. اینک مباحث و منابع و کلیدواژگان هر یک از آنها را فهرست‌وار ارائه می‌کنیم:

ردیف	نوع	تعداد کلیدواژه	تعداد منابع
۱	وحی	۱۲۴	۳۸
۲	نزول	۶۵	۵۱
۳	اسباب نزول	۴۰	۳۱
۴	جمع و تدوین	۱۳۴	۶۳
۵	رسم الخط	۶۵	۴۵
۶	ترتیب نزول		۲۲
۷	نامه‌های قرآن	۵۵۱	۲۷

بقیه مباحث علوم قرآنی در اولویت دوم می‌باشند که به خواست خدا در نسخه‌های بعدی مشکاة الأنوار ارائه خواهد شد.

کتابخانه‌ی مشکاة الأنوار

در حال حاضر، کتابخانه مشکاة الأنوار با ۲۰۳ جلد کتاب در ۱۵۱ عنوان، مجموعه‌ای بسیار غنی است و تا کنون نرم‌افزاری که چنین مجموعه‌ای از کتب علمی را در مورد علوم قرآن فراهم آورده باشد، تولید نشده است.

این کتابخانه عظیم قابلیت دسته‌بندی با چند گرایش را دارد که به شرح زیر است:

الف) منابع دست اول و مهم: بیش از بیست کتاب در شمار این گروه است، مانند: **غریب القرآن** عبدالله بن عباس (۶۸-۳ هـ)، **متشابهات القرآن** کسایی (۱۸۹-۱۱۹ هـ)، **تلویل مشکل القرآن** ابن قتیبه (متوفای ۲۷۶ هـ)، **کتاب المصاحف سجستانی** (۲۳۰-۳۱۶ هـ) و **الانتصار للقرآن** باقلانی (متوفای ۴۰۳ هـ).

ب) منابع درسی علوم قرآنی: حدود پانزده کتاب جزو این دسته می‌باشد، مانند: **الاتقان فی علوم القرآن**، سیوطی، **التمهید فی علوم القرآن و علوم قرآنی**، معرفت، **مناهل العرفان**، زرقانی، **تاریخ و علوم قرآن** میرمحمدی، **درس‌نامه علوم قرآنی**، جوان آراسته و **علوم قرآن**، سعیدی روشن.

ج) منابعی که به همه مباحث علوم قرآن پرداخته‌اند: حدود بیست و چهار کتاب جزو این بخش می‌باشد، مانند: **فنون الافنان**، ابن جوزی، **جمال القراء و کمال الاقراء**، سخاوی، **البرهان زرکشی التحبیر**، سیوطی، **مباحث فی علوم القرآن**، صبحی صالح، **تاریخ قرآن**، رامیار و **تاریخ قرآن کریم**، حجتی.

کتاب‌های علوم قرآنی

قدیم و جدید،

شیعه و سنی، عربی

و فارسی و حوزوی و

دانشگاهی در کتابخانه

مشکاة الأنوار وجود دارد

و این مطلب موجب

گردیده تا مشکاة الأنوار

مخاطبان فراوانی

داشته باشد

د) منابعی که به طور تخصصی یکی از مباحث علوم قرآن را پژوهش نموده‌اند، مانند: ترجمه رسم الخط مصحف، غانم قدوری، الحمد، ترجمه جعفری، اسباب النزول، عنایت، صیانة القرآن من لتحریف، معرفت، نسخ در قرآن، مولایی نیا، اعجاز القرآن، باقلانی، الوحی، اعرجی.

بخش دیگری از مهم‌ترین کتب موجود در این دانشنامه بزرگ به شرح زیر است:

- آشنایی با علوم قرآنی، سید محمد رادمنش
- الاعجاز الیبانی للقرآن، عائشه بنت الشاطی
- اعجاز قرآن، سید محمدحسین طباطبایی
- اهمیت قرائت عاصم به روایت حفص، اکرم خدایی
اصفہانی

- اسرار التکرار فی القرآن، علی نجار
- البیان فی تفسیر القرآن، السید ابوالقاسم الخوی
- بدیع القرآن، ابن ابی الاصبع

- پژوهشی در تاریخ قرآن کریم، سید محمد باقر حجتی
- التبیان فی علوم القرآن، محمدعلی الصابونی
- التفسیر و المفسرون، محمدهادی معرفت

- تدوین القرآن، علی الکوثرانی العاملی
- تاریخ القرآن، ابو عبدالله الزنجانی
- تاریخ قرأت قرآن کریم، شحاته، محمد

- التفسیر و التأویل فی القرآن، صلاح عبدالفتاح الخالدی
- التجوید القرآنی، محمد صالح الضالع
- حقیقة مصحف فاطمه (ع) عند الشیعة، اکرم برکات
العاملی

- در آستانه قرآن، محمود رامیار
- روشها و گرایشهای تفسیر قرآن، محمدعلی رضایی
اصفہانی

- سیر تحول قرآن، مهدی بازارگان
- شبهات و ردود حول القرآن، محمدهادی معرفت
- شبهات حول القرآن و تفنیدها، غازی عنایة

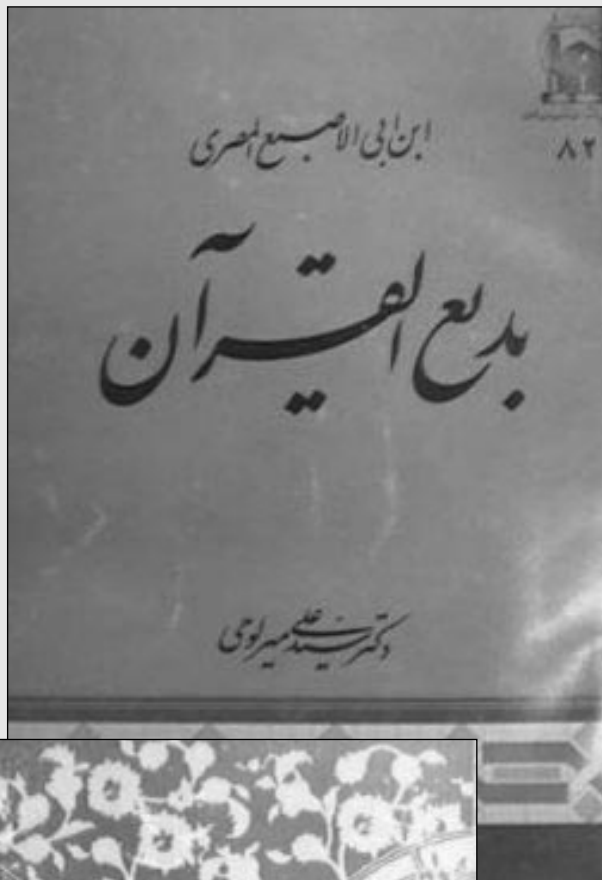
- طبقات المفسرین، جلال الدین السیوطی
- علوم القرآن عند المفسرین، مرکز فرهنگ و معارف قرآن
... -

روش تحقیقی

شیوه پژوهشی پروژه مشکاة الأنوار یک روش علمی و منطقی است که از وحدت رویه برخوردار است و در هر یک از مباحث هفده‌گانه، به صورت یکسان اعمال گردیده است. از این جهت، همه مباحث هماهنگ می‌باشند.

روشی که در این پروژه اتخاذ شده، شیوه فرمت‌زنی پیشرفته است. این شیوه نسبت به سایر روش‌ها امتیازاتی دارد که مهم‌ترین آن سرعت بالا و دخیل نبودن سلیقه و ذوق شخصی محقق است.

در روش فرمت‌زنی ابتدا کلید واژگان هر یک از مباحث از چندین منبع مهم و مربوط به آن بحث استخراج شده، سپس هماهنگی لازم بین کلید واژگان به عمل آمده و پس از آن با مشورت محققان و مسؤول محترم بخش قرآن به تصویب رسیده و آن‌گاه کدگذاری شده و در اختیار محققان قرار گرفته است تا کلید واژگان کدگذاری شده را به وسیله فیش‌های مخصوص که در بخش قرآن طراحی گردیده، به متن منابع مورد نظر متصل نمایند.

پس از این مرحله، فیش‌های تکمیل شده تایپ می‌گردد و از طریق آدرسی که در فیش موجود است، متن به کلید واژه متصل می‌شود. نتیجه کار این می‌شود که قرآن‌پژوه می‌تواند با انتخاب کلید واژه مورد نظر در هر یک از مباحث مذکور، تمام متونی را که مربوط به آن کلید واژه است، ملاحظه نماید.

مشکلات موجود

در حال حاضر سه مشکل خودنمایی می‌کند:

۱. عدم دسترسی به برخی منابع اساسی و مهم علوم قرآنی نظیر تألیفات ابوعمر و عثمان بن سعید دانی و کتب علوم قرآنی که دانشمندان معاصر عرب نوشته‌اند. البته امیدوار هستیم با تکمیل شدن برنامه به این منابع دسترسی پیدا کنیم.

۲. مباحث علوم قرآنی که در آغاز، اثنا و انجام تفاسیر آمده، مطرح نگردیده است. این مباحث از آنجایی که به وسیله مفسر در تفسیر آمده و مفسر به عنوان خبره این فن، مورد اعتماد و استناد است، نسبت به کتب علوم قرآن از اهمیت بیشتری برخوردارند. حل این مشکل را پیشاپیش به عنوان نسخه دوم مشکاة‌الأنوار به جامعه قرآن‌پژوهان مزدگانی می‌دهیم و از خداوند توفیق آن را خواستاریم.

۳. به لحاظ منابع مورد استفاده، به ناچار دو مشکل گریبانگیر پروژه شد:

۳/۱. در بسیاری از کلید واژگان یک عبارت از چندین منبع عیناً تکرار می‌شود و این به خاطر آن است که بسیاری از مؤلفان برخی مطالب را بدون هیچ‌گونه کاستی و فزونی از روی دست یکدیگر می‌نویسند، که این عیب باید به نحوی توجیه یا روشی برای رفع آن ارائه گردد.

۳/۲. مطالبی که در این برنامه ارائه شده، دارای آرای فاسد و روایات ضعیف و مجعول است که با قرآن و سنت قطعی متعارض است و مورد تاءیید ما نمی‌باشد. ولی ما برای رعایت امانت علمی از اظهار نظر و نقد و بررسی آنها خودداری کردیم و آن را به قرآن‌پژوهان منتقد واگذار نمودیم.

۳

ره‌آورد نور

۷